

НАУМЕНКО М. В.,
аспірантка кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 34.347.61/.64
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.16>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано питання цивільно-правового захисту постраждалих осіб від домашнього насильства: від аналізу генези самого поняття «наси́льства» до цивільно-правового механізму захисту жінок від домашнього насильства. Адже, в нашій країні, тривалий час проблема домашнього насильства не розглядалась ні суспільством, ні державою, оскільки вважалась приватною справою кожної сім'ї, неприйнятною піднімати на загальний рівень.

Така ситуація була поширеною довгий час в Україні та у світі, допоки не набула рівня масштабної проблеми. Задля подальшого визначення шляхів захисту від домашнього насильства, нагальним питанням є вивчення генези причин виникнення домашнього насильства шляхом дослідження наукових, історичних, законодавчих джерел на території сучасної України, адже виникнення будь-якого явища зумовлено факторами, які його породжують.

Насьогодні, немає єдиного підходу у визначенні «домашнє насильство» та «наси́льство у сім'ї», як в Україні так і в зарубіжних країнах, хоча основна суть визначень подібна – це вчинення умисних дій чи бездіяльності між нинішніми та колишніми членами сім'ї з метою заподіяння шкоди фізичному та психічному здоров'ю постраждалої особи.

В статті розглянуто механізм цивільно-правового захисту жінок від домашнього насильства, класифікувавши форми захисту як юрисдикційний (позовна) та неюрисдикційний (непозовна). До суду має право звернутися Кожна особа має можливість звернутися до суду за для захисту особистого або майнового права та інтересу (ч.1 ст. 16 ЦК). за власним розсудом особа має право вибирати між юрисдикційним (позивним) захистом і неюрисдикційним (непозовна). Для досягнення найбільш ефективного захисту прав суб'єктів можуть сполучатися різноманітні форми захисту.

Для ефективної роботи вітчизняного законодавства в боротьбі з домашнім насильством, доцільно вивчити і адаптувати зарубіжний досвід у сфері захисту жінок від домашнього насильства, а для цього потрібен всебічний науковий аналіз, одержані результати потребують професійної адаптації до національної специфіки, удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері та механізму впровадження.

Ключові слова: цивільне право, генеза поняття «наси́льство», захист жінок від домашнього насильства, юрисдикційна форма захисту, самозахист.

Naumenko M. V. Civil and legal protection of victims from domestic violence in Ukraine and European countries

The article analyzes the issue of civil law protection of victims of domestic violence: from the analysis of the genesis of the very concept of "violence" to the civil law mechanism of protection of women against domestic violence. After all, in our

country, for a long time, the problem of domestic violence was not considered by society or the state, as it was considered a private matter of each family, unacceptable to raise in general.

This situation was widespread for a long time in Ukraine and in the world, until it reached the level of a large-scale problem. In order to further determine the ways of protection against domestic violence, an urgent issue is to study the genesis of the causes of domestic violence through the study of scientific, historical, legislative sources on the territory of modern Ukraine, because the occurrence of any phenomenon is determined by the factors that give rise to it.

Today, there is no single approach to the definition of "domestic violence" and "violence in the family", both in Ukraine and in foreign countries, although the main essence of the definitions is similar – it is the commission of intentional actions or inactions between current and former family members with the aim of causing damage to the physical and mental health of the victim.

The article examines the mechanism of civil law protection of women against domestic violence, classifying forms of protection as jurisdictional (suitable) and non-jurisdictional (non-suitable). Every person has the right to apply to the court for the protection of his personal or property right and interest (Part 1, Article 16 of the Civil Code). A person has the right, at his own discretion, to choose between jurisdictional (summons) protection and non-jurisdictional (non-summons) protection. Various forms of protection can be combined to achieve the most effective protection of the rights of subjects.

For the effective work of domestic legislation in the fight against domestic violence, it is advisable to study and adapt foreign experience in the field of protecting women from domestic violence, and for this a comprehensive scientific analysis is required, the obtained results require professional adaptation to national specifics, improvement of the legal framework in this area and implementation mechanism.

Key words: *civil law, genesis of the concept of "violence", protection of women from domestic violence, jurisdictional form of protection, self-defense.*

Вступ. Постраждати від домашнього насильства може будь-яка людина, незважаючи на її соціальний статус, рівень життя, місце проживання, професію. Беручи до уваги глобальний характер насильства щодо жінок, Генеральна Асамблея ООН, рекомендувала урядам усіх країн засудити насильство щодо жінок і негайно приступити до його ліквідації всіма можливими способами [1].

Тому нагальним стає питання дослідити та проаналізувати генезис поняття насильство в українській сім'ї за допомогою аналізу наукової, історичної літератури, а також законодавства України та зарубіжних країн, дослідити історичні аспекти існування цього явища, з метою виявлення причин та ефективних шляхів боротьби з ним. У демократичному суспільстві є важливим елементом захист прав громадян тим паче захист від домашнього насильства.

Поширеною думкою в юридичній науці є ідея порівнювати явища домашнього насильства з гендерним насильством. Але такий підхід на нашу думку не відповідає сьогоденню, не зважаючи на ту обставину, що визначення «гендерне насильство» є набагато ширшою категорією за своїм обсягом і включає будь-який прояв насильства, що скоєно за ознакою статі, у тому числі і домашнє насильство. Як зазначає Н.В. Аніщук, науковиця пропонує думку, оскільки на даний час в юриспруденції поняття гендерного насильства визначається переважно з точки зору проблеми насильства щодо жінок тоді і поняття правової природи гендерного насильства повинно розкриватися у контексті дослідження категорії прав людини через призму прав жінок [2].

Не можемо не погодитися з В. В. Медведською, яка вважає, при визначенні домашнього насильства має бути враховано гендерний підхід, адже більшість випадків насильства

в сім'ї трапляються в контексті інтимних партнерських стосунків: переважна більшість злочинців – чоловіки, а переважна більшість жертв – жінки та їхні діти [3].

В законодавстві України вжито термін як «наси́льство за ознакою статі», який до визначення «гендерно зумовлене насильство» є синонімічним [4].

Проаналізувавши законодавство та наукову літературу, можемо відзначити, що термін «домашнє насильство щодо жінки» характеризується такими ознаками: насильницьке діяння (дія, бездіяльність) чи погроза його вчинення; вчиняється свідомо і є протиправним діянням.

Також у статті розглянуті цивільно-правові формам захисту постраждалих осіб від насильства, а саме юрисдикційним та неюрисдикційним формам захисту.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості цивільно-правового захисту постраждалих осіб від домашнього насильства в Україні та Країнах Європи, розглянути правову систему захисту жінок від домашнього насильства як сукупність різноманітних механізмів, з метою виявлення причин та ефективних шляхів боротьби з ним.

Результати дослідження. Стосовно становлення поняття «наси́льства», як філософської категорії, то воно було застосовано до загальних світоглядних понять – виникнення природи або усього буття. Зокрема дослідження такого специфічного комплексного феномену, як насильство на сучасному етапі розвитку суспільства використовується набагато ширше.

Насильство – є споконвічною проблемою людства. Домашнє насильство є в усіх народів, класах та релігіях, на практиці ми бачимо, воно не має кордонів чи географічних меж. Поняття “наси́льство” за своєю сутністю є не лише філософською, але й соціокультурною категорією. Винний притягується до відповідальності, коли застосовуючи насильство порушує найважливіші права людини і передусім на життя та здоров’я. Відтак з’ясування, як правової категорії сутнісних ознак насильства, викликає неабиякий науковий інтерес. [5, с. 137].

Насильство утворюється від латинського слова “violentia”, як зазначає американський філософ Ш. Волін, що в перекладі має суть, як неорганізований та некерований прояв сили на противагу поняттю законного і нормального використання сили інститутом держави [6, с. 35–36].

Проблеми насильства у межах різних парадигм: соціологічної, конфліктологічної, психологічної, політологічної, юридичної й міжнародної вивчається в науковій дисципліні валеїнсологія, що сформувалась у другій половині ХХ ст. (тут варто згадати дослідження Л. Козера, З. Фрейда, Е. Дюркгейма, Р. Коллінза, К. Бартола, Р. Беррона, М. Страуса, Р. Гелеса, Дж. Норріса, П. Сазерленд, Р. Волтерса) [7, с. 554–563]. Ми бачимо, поняття насильство дуже багатогранне та охоплює різні наукові сфери.

Вивчаючи документи історично-правового характеру, ми можемо прослідкувати не тільки те, що домашнє насильство не вважалося злочином, а навіть більше, заохочувалося. Так, вивчаючи кодифіковане право Гетьманщини ХVІІІ сторіччя «Права, за якими судиться малоросійський народ», межі якого поширювалися на Лівобережну Україну, ми можемо звернути увагу на статтю 13, Глави 13, де вказано: «Над дітьми утворюється Батьківська влада з того, що: 1) під час великої скрути, а особливо голоду, за крайньої від якогось випадку чи нещастя недостачі мають право батьки віддати, але тільки християнино, в найми на службу, невиділених дочку чи сина, але тільки християнинові...» [8, с. 184–186].

Початком формування законодавства стосовно попередження насильства в сім'ї можна вважати 2001 рік, коли був прийнятий закон «Про попередження насильства в сім'ї» [9].

Галузь запобігання та протидії домашньому насильству є головними напрямками реалізації державної політики, направленні на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства, закон дає можливість більш широко та ґрунтовно розглянути організаційно-правові основи запобігання та протидії домашньому насильству.

Однак, питання попередження насильства в сім'ї набуває нової актуальності з врахуванням стрімкого розвитку суспільства, політичної ситуації в країні, нових міжнародних

та європейських стандартів в сфері забезпечення прав і свобод людини. Так новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» був прийнятий в 2017 році.

Згідно Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [10].

На сьогоднішній день в Україні протидія насильству в сім'ї забезпечується різними взаємопов'язаними галузями: економічними, політичними, державно-правовими, організаційними, психологічними.

Правову ж систему захисту жінок від домашнього насильства теж слід розглядати як сукупність різноманітних механізмів, якими можуть скористатися жінки, які зазнали домашнього насильства, з метою захисту або відновлення їхнього порушеного права та законного інтересу, такої думки дотримується В. В. Медведська, і це досить слушно на наш погляд.

Механізм захисту жінок від домашнього насильства можна класифікувати на два види: юрисдикційний (позовна) та неюрисдикційний (непозовна). [11].

Стадіями неюрисдикційного (непозовного, не судового) механізму (самозахист) захисту жінки від домашнього насильства є: звернення постраждалої жінки до спеціально уповноважених суб'єктів щодо її захисту від домашнього насильства; розгляд звернення постраждалої жінки спеціально уповноваженим суб'єктом; прийняття рішення спеціально уповноваженим суб'єктом про вжиття заходів захисту жінки від домашнього насильства або відмову у вжитті таких заходів; оскарження рішення суб'єкта владних повноважень про відмову у вжитті несудових заходів захисту жінок від домашнього насильства в адміністративному чи судовому порядку [12].

Нормативно-правова основа неюрисдикційного (непозовного, не судового) механізму захисту жінок від домашнього насильства закріплена у Конституції і законах України.

Слушною є думка О. О. Майданника з приводу того, що досить серйозною прогалиною українського законодавства є відсутність у його нормах як організаційних, так і юридичних наслідків, що повинні наставати за результатами реагування омбудсмена для уповноважених органів та/або їх посадових осіб, які допустили порушення прав людини [13].

Роль першочергової ланк виконує неюрисдикційний (непозовний) захист жінок від домашнього насильства, до якої звертається постраждала особа та працює також у напрямі попередження та протидії цьому негативному явищу, і слід зазначити даний засіб (форма) є достатньо дієвим. Саме від ефективності неюрисдикційного (непозовного, не судового) захисту жінок від домашнього насильства залежить розвиток юрисдикційного (позовного, судового) захисту та виникнення у подальшому нових та повторних випадків домашнього насильства. Удосконалення неюрисдикційного (непозовного, не судового) захисту жінок від домашнього насильства сприятиме зменшенню випадків первинного вчинення домашнього насильства та повторній віктимізації жінок

Але існує і юрисдикційна (судова, позивна) форма захисту, при котрій, особа може звернутися за захистом своїх прав до суду, а кривдник також може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності, що здійснюється відповідно до положень ЦК України.

Цивільно-правова відповідальність за скоєння домашнього насильства відповідно до ст. 1166 ЦК України настає за наявності таких складових: а) наявності завданої шкоди; б) протиправної поведінки кривдника; в) причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою кривдника [14].

Жінка, яка є постраждалою особою від домашнього насильства, має право на відшкодування кривдником майнової і моральної шкоди. Так, як це закріплено у частині 1 статті 1166 ЦК України. [14].

Стаття 1167 ЦК України передбачає відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю, особою, яка її нанесла, у випадку її вини [14].

За таких умов, моральна шкода полягає згідно зі статтею 23 ЦК України:

- 1) у фізичному болю і стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок протиправної поведінки стосовно неї самої, членів її сім'ї або близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок знищення чи пошкодження її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної чи юридичної особи [14.].

Законодавець не встановлює критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди, тому на практиці створюються труднощі, оскільки відсутні критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди та загального методу кількісної оцінки розміру відшкодування. Проблема відшкодування моральної шкоди виникає через негрошовий характер, а тому її не можна вираховувати за допомогою коштів чи застосовувати інший ціннісний еквівалент.

В боротьбі з домашнім насильством слушним є досвід Канади, де захист жінок від домашнього насильства здійснюється на двох рівнях: федеральному та провінційному. Щодо попередження та протидії домашньому насильству в Канаді немає на рівні федерального законодавства єдиного нормативно-правового акта. В КК Канади також немає злочину «Домашнє насильство», однак є багато різновидів насильства в сім'ї, які визнано злочинами, наприклад: напад, сексуальне насильство, погрози, переслідування [15].

Стосовно захисту жінок від домашнього насильства на провінційному рівні слід зазначити, що уряди окремих провінцій і територій Канади прийняли відповідні закони в межах своєї юрисдикції. На сьогоднішній день шість провінцій (Альберта, Манітоба, Нова Шотландія, Острів Принца Едуарда, Ньюфаундленд і Лабрадор та Саскачеван) і три території (Північно-Західні території, Юкон і Нунавут) прийняли спеціальні закони щодо домашнього насильства [16], які створені як доповнення до захисту, передбаченого в КК Канади. Вони рекомендують додатковий захист жертвам насильства в сім'ї. Цивільні заходи включають розпорядження про екстрене втручання, які можуть надавати право лише потерпілому залишатися вдома та користуватися сімейним транспортним засобом. Вони також можуть заборонити кривднику спілкуватися з постраждалою особою чи членами її родини чи контактувати з нею.

Оскільки Канада є федеративною державою, то судова система в кожній з її провінцій має свої особливості, наприклад, в одних провінціях справи про домашнє насильство розглядають спеціальні суди (або судді, які спеціалізуються на розгляді таких справ), а в інших – загальні суди, в яких відсутня будь-яка спеціалізація [16].

На підставі аналізу зарубіжного досвіду боротьби з домашнім насильством, на прикладі Канади, слушно було б створити спеціалізовані суди в Україні. З цього приводу є слушною думкою К. Шаповалова і автор з нею згоден, особливе ставлення держави до важливості проблеми протидії домашньому насильству, демонструє створення спеціалізованих судів, оскільки від цього напряму залежить добробут суспільства та особиста безпека громадян [17]. Справи розглядається у залі судових засідань, спеціально обладнаному для розгляду цієї категорії справ. З метою розв'язання проблемних питань та забезпечення ефективного механізму протидії випадкам домашнього насильства за одним столом, крім судді, збираються представники громадських, соціальних служб, поліції, прокуратури, адвокатури, служби пробачії. У суді адвокати, які представляють сторони (кривдника та постраждалу особу), представники психологічної, соціальної служб збираються у спеціальній кімнаті. Кривднику пропонують пройти програму психологічної, соціальної реабілітації та відшкодувати шкоду, завдану постраждалій особі, у разі, якщо кривдник визнав свою вину у ско-

енні даного правопорушення. Якщо ж особа, яка вчинила насильство в сім'ї, не визнає своєї вини, то суд розглядає справу. Під час судового розгляду кривдник не позбавлений права на мирне врегулювання ситуації, але він буде змушений заплатити більше коштів на судові витрати та може отримати відповідне покарання.

Висновки. Законодавства багатьох країн по різному трактують поняття насильство в сім'ї. Так, у Великобританії поняття домашнього насильства трактується наступним чином: «це будь-який випадок або випадки контролювання, примусовою, загрозливої поведінки, насильства або жорстокого поводження між особами старше 16 років, які є або були інтимними партнерами, або членами сім'ї, незалежно від сексуальної орієнтації». І ми бачимо, навіть будь-який випадок або випадки контролювання примусової, загрозливої поведінки вважаються насильством». Це на мій погляд те, з чого починаються насильницькі дії, які виражаються у психологічному, фізичному, сексуальному та економічному насиллі, яке спрямовано одного члена сім'ї по відношенню до іншого. Тому вважаю, що законодавство потребує уточнення окремих понять, бо від них залежить тлумачення відповідних норм, порушення яких веде до відповідальності. Проаналізувавши зарубіжний досвід можна зробити висновок що на даний час в Україна потребує розробку дієвих заходів, спрямованих на зменшення випадків домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Гумін О.М. Характеристика осіб, як і вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 172-177.
2. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15-25
3. Іщенко Т.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 65-71.
4. Кінаш Я. Макогонюк А. Насильство в сім'ї: реалії сьогодення. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 170-175.
5. Кушпін В.П. Генезис поняття насильства у теорії кримінального права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія. *Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 137-140.
6. Sh.Wolin Violence and Western / Politikal Traditions. In: *Violence: Causes and Solutions*. N.Y. 1970. 123 p.
7. Хромова О.Л. Особливості сучасної сім'ї: вплив на виникнення і прояви насилля щодо дітей та підлітків». URL: <https://lib.iitta.gov.ua/3547/1/Khromova.pdf>.
8. Вислобоков К. А. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 /за ред. Ю.С. Шемшученка. К., 1997. С 184-286
9. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III. URL: <http://zakob4.rada.ua/laws/show/2789-14print1419207718774383>.
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 21.05.2020).
11. Коломієць Ю. М. Права жінок як об'єкт міжнародного захисту. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: Нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків: ХНУВС. 2019. С. 91-94.
12. Медведська В. В. Щодо визначення категорії «домашнє насильство над жінками». Сучасні вектори розвитку юридичної освіти і науки: Міжнародна 24 науково-практична конференція, м. Київ, 21–22 жовтня 2021 року: тези доповіді. К., 2021. С. 53–57.
13. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 12-16.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://surl.li/kixz>
15. Family Violence Laws. URL: <http://surl.li/bmzoy>
16. Фулей Т. Навчальний курс із розгляду судами справ про домашнє насильство: досвід Канади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2(58). С. 110-121
17. Шаповалова К. Шляхи удосконалення положень законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: національна практика та зарубіжний досвід. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 14 грудня 2020)*. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 303 с.

